

*Ігор Йосипович Бойко,
завідувач кафедри історії держави,
права та політико-правових учень
Львівського національного університету
імені Івана Франка,
доктор юридичних наук, професор*

МІСЦЕ І РОЛЬ ГАЛИЧНИНИ У ДЕРЖАВНО-ПРАВОВІЙ СИСТЕМІ АВСТРІЇ ТА АВСТРО-УГОРЩИНИ 1772–1918 рр.

Сучасні процеси державно-правового розвитку України спонукають до поглибленого вивчення історико-правових наук, до яких відноситься історія держави й права України, історія держави і права зарубіжних країн та історія учень про державу і право. Ці науки вивчають стратегію і тактику державного будівництва. У них зосереджено багатовіковий державно-правовий і політико-правовий досвід минулих поколінь, підсумки попередніх досліджень історико-правових явищ і процесів. У своїх спробах зрозуміти сучасне та знайти шляхи до кращого майбутнього люди завжди зверталися і звертатимуться до минулого, до історично випробуваних положень, принципів, цінностей. Теоретичне усвідомлення та переосмислення державно-правового розвитку українського народу, політико-правових ідей, теорій, поглядів минулого допоможе краще зрозуміти й передбачити перебіг сучасних суспільних і державних процесів, виробити правильний політичний курс, уникнути помилок і невдалих рішень.

Важливе місце в системі історико-правових наук займає історія держави і права України, яка є на-самперед наукою юридичною, бо досліджує становлення та розвиток держави і права українського народу. Одночасно історія держави і права України межує з історичною наукою, бо досліджує державно-правові явища і процеси в їхньому історичному розвитку; її також вважають однією з найважливіших складових духовної культури українського народу, частиною історії людства.

За останні роки українські вчені-правознавці створили наукові праці, у яких висвітлено низку актуальних питань з історії держави і права України. Проте до цього часу поза увагою залишилося чимало нагальних проблем з історії державно-правового розвитку західноукраїнських земель, які потребують повного й об'єктивного дослідження. Однією з таких проблем є аналіз статусу Галичини в державно-правовій системі Австрії й Австро-Угорщини 1772–1918 рр. У її межах варто виокремити такі історико-правові проблеми, як правові засади організації та діяльності центральних і місцевих органів виконавчої влади, органів самоврядування, судових органів, визначити їхню соціально-політичну роль і призначення; всебічно проаналізувати характерні риси застосування австрійського законодавства у Галичині тощо. Такий аналіз має, безперечно, велике пізнавальне, історико-теоретичне й практичне значення, оскільки австрійська державно-правова система діяла на західноукраїнських землях 146 років, впливаючи на західноукраїнське населення, тощо. Дослідження цієї проблеми в історико-правовому контексті дає змогу заповнити прогалини у теоретико-правовому трактуванні історії організації місцевої влади в Україні. Крім того, воно сприяє реконструкції процесів розвитку місцевої влади у різних регіонах України, які нині є складовою Української держави.

Специфікою Галичини й інших західноукраїнських земель була довготривала відірваність від основної частини українських земель – Наддніпрянської України і перебування у складі іноземних держав. Для історичного обґрунтування анексії українських земель окупаційні держави поширювали всілякі псевдонаукові концепції про «неукраїнський характер» західних земель України, «незрілість українського народу до самостійного життя», навіть заперечували саме існування української нації. Ці концепції стосувалися усіх частин західноукраїнських земель (Галичини, Волині, Закарпаття та Буковини).

Метою статті є усебічне висвітлення ролі та значення Галичини у збереженні етнічної ідентичності, відродженні й поширенні державницької ідеї у конкретних історичних умовах, вивільненні від ідеологічних і догматичних стереотипів уявляється необхідним і має вагомe значення для розвитку сучасної української історико-правової науки. Наукове дослідження цієї проблеми сприяє також забезпеченню плюралістичних підходів до аналізу маловивчених періодів історії держави та права України, для вироблення новітньої концепції українського державотворення.

Теоретичну основу вивчення правового статусу Галичини у державно-правовій системі Австрії та Австро-Угорщини 1772–1918 рр. становлять праці українських учених: В. Гончаренка, О. Кондратюка В. Кульчицького, М. Никифорака, Х. Моряк-Протопопової, В. Нора, М. Панича, О. Сухого, Б. Тищика та інших, а також варто відзначити праці сучасних австрійських учених К. Войцелки, Р. Марка, У. Цьольнера, Х. Швендейденвейна та інших, польських – А. Бонусяка, С. Гродзіцького, А. Дзядзя, А. Каменського, Т. Ольховського М. Столярчука та ін.

Як відомо, на межі XVIII–XIX ст. на українських землях відбулися значні політичні зміни, спричинені передусім новою геополітичною ситуацією у тогочасній Центральній та Східній Європі. Політична анархія в Речі Посполитій, де конфедерати скинули з престолу короля, пришвидшила її поділи. Ослаблена війнами, внутрішніми суперечностями та шляхетською анархією, Річ Посполита була поділена між трьома монархічними державами – Австрійською монархією*, Прусським королівством і Російською імперією. На початку 1772 р. між Австрією**, Пруссією та Росією відбулися переговори стосовно розподілу Речі Посполитої, що закінчилися підписанням окремої декларації, яка забезпечувала трьом названим державам однакову участь у її розподілі. Її підписала 19 лютого 1772 р. австрійська імператриця Марія Терезія, 28 лютого – прусський король Фрідріх II, 5 березня – російська імператриця Катерина II. У 1793 р. відбувся другий, а 1795 р. – третій поділ Речі Посполитої, після чого вона припинила існування.

Наприкінці XVIII ст. 20 % українських земель перебували у складі Австрійської імперії. Першим українським придбанням Австрійської імперії стало Закарпаття. Унаслідок переможних воєн із Туреччиною воно було приєднано до володінь Габсбургів у складі Угорського королівства двома етапами: у XVI ст. і наприкінці XVII ст. Більшість населення Закарпаття становили українці, решту – угорці, румуни, словаки та ін.

Після першого поділу Речі Посполитої до складу Австрійської імперії відійшла частина польських та українських земель: південна частина Краківського (з Освенцимським та Заторським князівствами) й Сандомирського воєводств, Руське воєводство (без Холмської землі), Белзьке воєводство (до Бугу на півночі), західна частина Подільського воєводства (між лівими притоками Дністра – Збручем і Стрипою) та південно-західна частина Волинського воєводства. Дві третини (66 %) населення українських земель (Східної Галичини) становили українці. Майже 20 % – поляки й приблизно 10 % – євреї. У містах Східної Галичини мешкали також вірмени та німці.

Після приєднання Галичини Габсбурги почали претендувати і на Буковину, що перебувала у складі Молдавського князівства. Унаслідок укладання КючукКайнарджійського мирного договору (поблизу м. Сілістри у Болгарії) між Росією і Туреччиною Буковина відійшла до складу Габсбургів. Три чверті (75 %) населення Північної Буковини становили українці. Національні меншини представляли румуни, євреї та німці. У Південній Буковині українців проживало майже 40 % від загальної кількості жителів.

Унаслідок третього поділу Речі Посполитої 1795 р. до Габсбурзької монархії було приєднано території на захід від Галичини – землі до Піліци та Бугу на півночі (північні частини Краківського і Сандомирського воєводств, Люблінське воєводство, частини Холмської землі й Мазовії). Їх назвали «новою», «пізнішою», «молодшою» чи Західною Галичиною.

У 1772 р. австрійська влада штучно об'єднала приєднані українські землі з частиною польських земель і створила коронний край – Королівство Галичини та Володимирії з Великим князівством Краківським і князівствами Освенцима і Затору (нім. Königreich Galizien und Lodomerien mit dem Großherzogtum Krakau und den Herzogtümern Auschwitz und Zator, пол. Królestwo Galicji i Lodomerii wraz z Wielkim Księstwem Krakowskim i Księstwem Oświęcimia i Zatoru) як нову адміністративну одиницю Габсбурзької монархії. Територіального розмежування між Галичиною і Володимирією не було. Столицею провінції став Львів, хоча спочатку австрійська влада розглядала як варіанти Перемишль або Ярослав, розташовані ближче до Відня. Гучною назвою австрійська влада намагалася акцентувати на так званому праві спадкоємності на володіння українського короля Данила часів Галицько-Волинської держави. Загальна площа приєднаних земель становила 83 тис. км². із населенням понад 2 млн 340 тис. осіб. Новостворений коронний край Галичини і Володимирії належав до найбільш густозаселених провінцій і охоплював 30 299 квадратних миль території і 7 980 477 мешканців до Першої світової війни, з них 4 672 050 були поляками та 3 298 092 – українцями. У Східній Галичині українське населення дорівнювало 72 %, отже, більшість [1, с. 21].

Королівство Галичини та Володимирії скорочено називали Галичиною. Воно об'єднувало українські етнічні землі (історичну Галичину) та землі Малопольщі. Адміністративні посади обіймала польська шляхта, хоча більшість населення становили українці. Окрім них на території Королівства існували численні єврейські й вірменські громади. Згодом українську частину почали називати Східною Галичиною з центром у Львові, а польську – Західною Галичиною з центром у Кракові. Насправді під поняттям «Галичина» до 1772 р. розуміли українські землі Руського та Белзького воєводств, поділених

* Австрійська монархія (Габсбурзька монархія, або Габсбурзька імперія) – неофіційна назва територій, що перебували під владою австрійського відгалуження династії Габсбургів.

** Австрія (нім. Österreich) – «східна імперія». У IX ст. Австрія була крайньою східною територією в складі Франкської імперії, а також прикордонною зоною німецьких поселень зі слов'янськими землями. Карл Великий назвав країну Ostmark («Східна прикордонна територія»). У XI ст. уперше з'явився термін Ostarrichi.

Австрією на 12 округів. Поділ на Східну і Західну Галичину, який виник за часів Австрії, треба вважати умовним. За історичною традицією, називатися Галичиною могли лише українські землі. Тому назва Галіція, Східна Галичина повинні поступатися місцем перед назвою, вживаною ще у першій половині XIX ст., – Галичина. Об'єднання польських та українських земель в одну адміністративну одиницю польська шляхта використала для здійснення загарбницьких планів. Галичину вона розглядала тепер уже як частину єдиної польської території, законний «польський стан посідання». Частина шовіністичної польської шляхти також не визнавала українців за окремих народ, а вважала їх частиною польського народу. Заявляючи, що «Руси» немає, а українці й поляки творять одну польську націю, керівники польського політичного проводу переконували в цьому австрійський уряд і місцеву адміністрацію. У такому шовіністичному дусі розглядалося питання про українську мову, яку вважали одним із діалектів польської мови. Шовіністично налаштовані польські політичні діячі доводили, що Галичина – територія змішаного населення, тому належить до Польщі [2, с. 9–14]. Ці твердження тогочасної польської шляхти, на нашу думку, не відповідають історичній правді, оскільки Галичина від IX ст. була складовою українських земель. Етнічний кордон між українським та польським населенням умовно пролягав по річці Сян. Відтоді й до 1918 р. кордони Галичини і Володимирії не змінювалися.

В австрійській термінології захоплення Галичини отримало назву «ревіндикації», що означало повернення втраченого. Імператриця Марія Терезія 11 вересня 1772 р. підписала патент, за яким землі колишнього Галицького князівства проголошувалися частиною Австрії – у вигляді «поверненої землі з відновленими правами». У ньому зазначалося: «Ми, Марія Терезія, королева Угорщини, Чехії, Далмації, Хорватії, Славонії, Галичини і Лодомерії <...>, розглянувши нинішній стан Польщі, разом із двором російської цариці і прусського короля, дійшли думки, що деякі провінції цього королівства, на які кожному з нас окремо належать здавна права, слід відокремити та відібрати край цей як частину належної віддавна нам території...». В «Інструкції у справі перейняття влади» 1772 р. зазначалося стосовно поширення дії імператорського патенту: «§ 6. Патент повинен бути розвішаний на усіх міських брамах <...>; § 11. У всіх місцевостях зняти герби Польської держави і вивісити імператорсько-королівські <...>; § 25. Староства і війтівства, належні колишній державі забрати <...>; § 26. При виконанні інструкції потрібно враховувати локальні особливості...» [3, с. 87].

Водночас австрійський уряд подумав і про правове обґрунтування приєднання цієї території. Керуючись рекомендаціями прусського короля Фрідріха II і керівника російської зовнішньої політики графа М. Паніна, австрійський канцлер А. Кауніц доручив розшукати в австрійських архівах матеріали, що могли б якось виправдати незаконний акт поділу Речі Посполитої та участі в ньому Австрії. Це завдання виконали придворний радник Т. Розенталь, чеський архіваріус А. Коллар та угорський історик Й. Бенчур.

На підставі зібраних матеріалів наприкінці 1772 р. було опубліковано латинською й німецькою, а також, у скороченні, французькою і польською мовами «історичне обґрунтування» окупації під назвою «Вивід прав королівства Угорщини до Малої або Червоної Русі і Поділля та Чехії до князівств Освенцім і Затор». До нього додавалися також документи, які повинні були довести права Угорщини стосовно Галичини, а Чехії – щодо князівств Освенцім і Затор. Так званою юридичною її «основою» став історичний факт короткотривалого захоплення Галичини угорським королем Андрієм II. Це панування тривало 14 років, і лише в 1219 р. за підтримки дрібних феодалів і міського населення. Данилові, синові князя Романа, вдалося повернути батьківський престол. Коли у війні з Польщею в битві під Завихвостом над Віслою у 1205 р. загинув правитель Галицько-Волинської держави князь Роман Мстиславович, його союзник Андрій II і польський князь Лешко Білий уклали між собою угоду про поділ Галицько-Волинської держави: Угорщина захопила Галич, а Польща – Перемишльську волость Галицької землі та північно-західну частину Волині. Заволодівши значною частиною Галицько-Волинської держави, Андрій II офіційно оголосив себе королем Галичини та Володимирії. Цей титул вживали в офіційних документах і його наступники. Однак 1526 р. Угорщина перейшла під панування Габсбургів. Автори названого документа отримали нелегке завдання. Це, зрештою, визнавав і сам А. Кауніц, доповідаючи 8 жовтня 1772 р. Марії Терезії про наслідки їхньої роботи. «Важкі мусили бути спроби, щоб таку складну, упродовж століть занедбану і майже цілком забуту справу знову з'ясувати, детально висвітлити і підкріпити такими доказами, на підставі яких ясною була б тепер, на нашу думку, обґрунтованість наших претензій». Однак він не наголошував, що головна проблема полягала, власне, у відсутності таких «доказів». Австрійські чи угорські претензії були звичайною фікцією, а підготовлений документ мав створити видимість правомірності поділу Речі Посполитої й участі в ньому Австрії.

Отже, австрійська імператриця Марія Терезія, не маючи законних підстав для виправдання приєднання західноукраїнських земель, вдалася до таких сумнівних доказів, як посилення на свої вигадані історичні права на західноукраїнські землі на тій підставі, що угорські королі, спадкоємницею котрих вона себе вважала, з XIII ст. називали себе rex Galiciae et Lodomeriae – королями Галичини і Володи-

мирії. Насправді, наприкінці XII – на початку XIII ст. мали місце лише невдалі спроби угорських королів незаконно заволодіти галицьким престолом або посадити на нього своїх ставлеників. Це відображено у таких елементах угорських королівських титулів, як «король Галича» або «король Галичини і Лодомерії». В українському варіанті правильною є назва «Володимирія» замість «Лодомерія», що означала латинізоване найменування Волині (від назви Володимира-Волинського – «Володимирія»). Однак назва «Володимирія» не прижилася, оскільки українська мова, а відповідно й українська термінологія не застосовувалися. Крім того, місто, від якого вона походила, залишалося поза межами Австрії. Цією назвою, і проголошенням Львова (чи Лемберга – так найменували його на німецький кшталт австрійці) адміністративним центром нового коронного краю австрійська влада намагалася акцентувати на спадкоємності з володінням українського князя Данила, удостоєного 1253 р. королівської корони.

Територія, що входила до складу Австрії, а згодом Австро-Угорщини під назвою коронного краю Галичини і Володимирії, займала 78 497 км², це становило 26,17 % всієї Австро-Угорської монархії; Східна Галичина займала 55 347 км², тобто 70,5 % території всієї Галичини, а Західна – 23 160 км², або 29,5%. Межувала Галичина на півночі й сході з Російською імперією (царством Польським, Волинською, Подільською та Бессарабською губерніями), на півдні – з Буковиною і Закарпаттям, на південному заході – з Сілезією.

На початку XIX ст. Австрія остаточно оформилася в імперію зі столицею у Відні, що об'єднувала спадкові володіння Габсбургів, котрі до цього не мали загальної назви. Австрійська імперія (нім. *Kaisertum Österreich*) була створена 1804 р. імператором Францом I у відповідь на проголошення імператором Наполеона I. У 1806 р. під тиском Наполеона скасовано Священну Римську імперію, монархом якої традиційно був правитель Австрії. Австрійська імперія існувала з 1804 р. до 1867 р. У 1809 р., за Шенбрунським трактатом, Австрія віддала територію так званої Західної Галичини створеному Наполеоном Варшавському герцогству, а частину Тернопільщини на захід від Збруча до річки Серет із містами Тернопіль, Теребовля і Заліщики відійшли до складу Російської імперії. Після наполеонівських війн, за умовами Віденського мирного договору, між Австрією і Францією 1815 р., Тернопільський край і частина Західної Галичини повернулися до Австрії, а з території навколо Кракова утворено «вільне місто». У 1846 р. після збройного припинення краківського повстання місто Краків увійшло до монархії Габсбургів [4, с. 47–49].

Австрійська монархія була багатонаціональною державою, складалася із 11 великих народів і низки менших етнічних груп, що населяли більшу частину Східної Європи, яка становила близько 1/7 населення всього континенту. Ці народи мали різні історичні, культурні й релігійні традиції, над ними не існувало однакової системи управління. Зовсім не випадково Австрійську імперію називали «клаптиковою імперією». Оскільки жодна нація чи народність не мала в Австрійській імперії більшості, то й жодна національна культура не була визначальною так, як російська культура в Російській імперії. Поширюючи свій суверенітет на нових підданих, династія Габсбургів не змінювала, принаймні спочатку, традиційних форм влади у тих королівствах, герцогствах, провінціях і містах, котрі вона приєднувала. І так відбувалося не лише тому, що Габсбурги не хотіли провокувати опір, а й тому, що їм не вистачало сильних централізованих установ, необхідних для уніфікації управління. Відтак аж до середини XVIII ст. Австрійська імперія була слабко скоординованим конгломератом, який часто охоплювали кризи, породжувані внутрішніми чварами та втручаннями ззовні [5, с. 192].

Багатонаціональний склад населення Австрійської монархії, порушення національних прав неавстрійських, зокрема «меншовартісних» націй, призводило до того, що національне питання стало стержнем усього політичного життя країни, а національна боротьба фактично ототожнювалась із соціальною боротьбою народних мас проти дворян і буржуазії. Тривалий час Австрії вдавалося стримувати національно-визвольні рухи, принаймні тримати їх під контролем. Сутність цієї політики висловив австрійський імператор Франц II у розмові з французьким посланцем: «Мої народи чужі один одному: тим краще. Вони не хворіють одночасно одними і тими ж хворобами. Коли у Франції з'являється лихоманка, вона охоплює усіх вас у той же день. Я посилаю угорців в Італію, італійців – в Угорщину. Кожен пильнує свого сусіда. Вони не розуміють і ненавидять себе взаємно. З їх антипатії народжується порядок, з їх ворожнечі – загальний мир» [6, с. 474]. Однак політика Австрійської імперії на західно-українських землях була відмінною від попередньої, польської. Під час перебування українських земель, зокрема Галичини у складі Речі Посполитої, польська влада не визнавала українців за окремий народ, а вважала його частиною польської території, як законний «польський стан посідання». Польська знать зневажала національні почуття українського народу, натомість австрійська влада ставилася до українців толерантно, вважала їх окремим народом. У гіршому становищі перебували східноукраїнські землі в складі Російської імперії, яка не визнавала українського народу, його мови, історії, традицій, що загрожувало самому існуванню українського народу, роз'єднаного австрійсько-російським кордоном. Його порятунок полягав у національному відродженні, у процесі якого етнос (народ) починає від-

чувати себе нацією – територіально об'єднаною етнічною спільнотою, що усвідомлює історичну, культурну й економічну єдність, має спільне бачення майбутнього [7, с. 44].

Територію Галичини як складову Австрійської монархії розподіляли на: 1) землі (або краї); 2) повіти і міста-повіти; 3) місцеві громади – міські, сільські й помістя; 4) містечка. Крім того, існував ще поділ за іншими ознаками: фінансові райони, дорожні, санітарні, судові, військові округи тощо. Землі (краї) формально зберігали ще історичні назви, зокрема, Королівство Галичини і Володимирії (або скорочено – Галичина), герцогства Буковина, Зальцбург, Штирія та ін. [8, с. 72]. Земель (країв) в Австрії налічувалося 17. Вони мали різну територію, до однієї з найбільших, приміром, належала Галичина (78 495 км²), до найменших – Трієст (95 км²) чи графство Герц і Градиска (2 018 км²). Усі ці землі або краї були адміністративними одиницями, територія і межі яких визначилися ще в період Середньовіччя і не відповідали новим соціально-економічним умовам, потребам утворених націй, часто відірваних від «материкових», основних частин. Те, що землі територіально збереглися у нових умовах, пояснюється насамперед такою обставиною: австрійці, розділивши підкорені нації на адміністративні краї та ослабивши їх, намагалися створити у них австрійську більшість, а отже, використовувати свої панівні економічні й політичні позиції та всіляку допомогу держави з метою збереження власних привілеїв за рахунок інших націй.

Сила австрійців полягала ще й у тому, що вони займали провідні економічні позиції в усій Австрії (промисловців, банкірів, заможних землевласників), маючи, крім того, всебічну підтримку урядовців, чиновників усіх посад і рангів, офіцерства, духовенства, поліції, суддів. Тобто до поневолених націй застосовувався економічний і позаекономічний примус – політичний, духовний, освітній, мовний та ін. Як наголошували австрійські правлячі кола, в Австрії офіційно визнавалася «національна ідея», землі мали національну автономію, управління країною здійснювали за принципом своєрідної федерації. Насправді ж так не було. Австрійська система управління ґрунтувалася на підпорядкуванні австрійцям усіх інших націй. Стосовно останніх, то національна ідея втілювалася у них хіба через дворянсько-аристократичні, промислово-фінансові й клерикальні верстви, тобто через домінуючу економічну та політичну верхівку кожної нації [9, с. 28–31].

Австрійська держава не визнавала прав за націями, а лише за «підданими» (громадянами) з різних країв і з різними мовами та традиціями. Ці піддані групувались у різних регіонах і йменувались за належністю до певного краю. Отже, були богемці, галичани, моравці, тірольці й інші – незалежно від національностей, котрі проживали у краї. Таке свідоме ігнорування національних проблем, які, з'явившись, набували все більшої гостроти, призвела до того, що майже в кожному з австрійських країв, і в державі загалом, виникали національні конфлікти. Там, де австрійці становили меншість населення, вони намагалися через державні органи, освіту, культуру, мову насильно нав'язати іншим націям свій правопорядок, менталітет, правила поведінки, власні національні цінності. Зустрівши спротив, австрійці зверталися за допомогою до центральної влади, яка, звичайно, ніколи їм у цьому не відмовляла. Загальнополітичні мотиви поведінки Відня, зокрема безпека і цілість держави, ставилися понад правовими нормами захисту національних культур імперії.

На західноукраїнських землях, приєднаних до Австрійської імперії, мешкало чимало поляків, євреїв, угорців, німців, румунів тощо. Українці, які становили більшість населення у коронному краї Галичини, займали нижче становище. Української шляхти у Галичині не існувало, а інтелігенція була малочисельною. Тому українцями переважно управляли іноземці: в Галичині – польська шляхта, на Буковині – румунські бояри, у Закарпатті – угорські пани.

Першочергове завдання австрійського уряду полягало у тому, аби організувати управління приєднаними територіями на зразок коронних земель монархії Габсбургів, запровадити там дію загального австрійського права.

Отже, після трьох поділів Речі Посполитої та перемоги над наполеонівською Францією Австрія здобула небачену до того військово-економічну могутність і політичний авторитет у Європі. Австрійська монархія зуміла збільшити територію за рахунок поділів Речі Посполитої (1772 р. і 1795 р.) та приєднання Буковини у 1774 р. На загал імперія Габсбургів була другою за територією (576 тис. км²) у Європі й третьою за населенням (після Росії та Франції) – 20 млн осіб. До складу Австрії було приєднано значну частину предковічних західноукраїнських земель площею понад 70 тис. км² із населенням 3,5 млн осіб, із яких 2,4 млн становили українці. Інша частина предковічних східноукраїнських земель перебувала у складі Російської імперії з українським населенням 8,2 млн осіб. Однак у процесі геополітичних змін (значне збільшення території та чисельності населення, передусім за рахунок слов'янських народів) у саму основу держави закладалися серйозні соціальні протиріччя, що в майбутньому спричинили її розпад. Вочевидь, як і в царській Росії, «збирання» під однією короною численних народів, різних за мовою, культурою, віросповіданням, за рівнем економічного, соціального та політичного розвитку, різним ступенем правової свідомості й правової культури, різними бажаннями, прагненнями і національними темпераментами, не сприяло довговічності Австрійської імперії.

Галичина як споконвічна українська територія, населена переважно українцями, у період її перебування у складі Австрії та Австро-Угорщини, завдяки самотності не втратила своєї ідентичності. До змістовних ознак цієї ідентичності відносяться: територія, мова, звичаї, традиції, мораль, культура, побут, економічний уклад, свідомість, менталітет, історичне минуле, спільна мета, ідеали та ін. Галицькі українці – складова українського народу в тому вигляді, в якому його можна спостерігати в сучасних умовах, – сформувалися унаслідок безперервного етнонаціонального розвитку. Важливу роль у збереженні етнічної ідентичності галицьких українців відіграла історична територія Галичини, що охоплювала у розглядуваний період більшу частину земель колишньої Галицько-Волинської держави.

Одним із головних елементів етнонаціонального розвитку українського народу, його етнічної ідентичності, зокрема й у період перебування українських земель у складі Австрії й Австро-Угорщини, була правова традиція, в якій зафіксовано узагальнений правовий досвід, правову пам'ять, правові знання та правові уявлення, що передаються від покоління до покоління як прийнятні способи організації суспільства, моделей формування правового устрою, ієрархії цінностей у праві та ін. [10, с. 7–11]. Для українського народу характерним є прагнення до упорядкованості у усьому, що концентрується у праві, правді, яким протистоять неправда, кривда. Прагнення до порядку належить до тих характерних рис, які формувалися українським етносом упродовж усього періоду його існування. На її формування значно впливав високий духовний рівень українського народу (цінування справедливості, добра, щирості, доброзичливості, миролюбства, працьовитості, гідності, чесності тощо.). Усвідомлення цінності права (особливо звичаєвого) відбувалося у житті українців через призму української правової культури і проявлялося у визнанні права головним чинником збереження самотності й самовідтворення української нації та забезпечення самоцінності й незалежності її саморозвитку [11, с. 7]. Під самотністю необхідно розуміти природню своєрідність, котра не схожа на інші; це самостійність у своєму розвитку, незалежність від усіляких впливів. Окрім цього, українці, подібно до інших європейських народів, усвідомлювали ціннісне значення права у суспільстві, адже воно увесь час супроводжує людину й суспільство загалом, регулює найважливіші суспільні відносини, виховує суспільство та ін.

Приєднання Галичини до складу Австрійської монархії, а згодом Австро-Угорщини змушувало українців призвичаюватися до системи управління, яка існувала на Заході Європи. Австрія, а потім Австро-Угорщина відіграла роль моста між Україною та «справжнім Заходом» – території, через яку в Україну проникали передові, зокрема державні й правові ідеї. Галичина була одним із перших регіонів України, що зазнала позитивного впливу прогресивних європейських традицій в умовах Нового часу. Досвід формування та функціонування державно-правових і самоврядних інститутів у Галичині в складі Австрії й Австро-Угорщини заслуговує на увагу з погляду теорії та практики як новий напрям в українських наукових дослідженнях проблем державно-правового розвитку в Центральній-Східній Європі в період Нового часу.

Галичині належить також вагоме значення у державно-правовому розвитку Австрії та Австро-Угорщині. У 70–80 роках XVIII ст. у всій Австрійській імперії здійснювалися реформи «освіченого абсолютизму», які стали першим важливим етапом формування органів держави з її можливостями контролю за суспільством. Політика «освіченого абсолютизму» спиралася на праці філософів, які розуміли державу як форму суспільного договору між владою і населенням. Реформи Марії Терезії та Йосифа II були спрямовані на спрощення системи державного управління, а відтак його централізацію, осучаснення аграрних відносин, обмеження міського самоврядування й цехових привілеїв, удосконалення системи освіти, запровадження єдиного Кримінального кодексу, звуження впливу церкви та ін. Особливо реформи позначилися на Галичині, котра найгостріше потребувала змін. Імператор Йосиф II вбачав у ній щось на зразок лабораторії, де можна було б експериментувати з різними засобами перебудови суспільства, зокрема із засобами розширення його виробничих можливостей. Спочатку Відень висував до Галичини подвійну мету: по-перше, модифікувати стару систему органів державного управління, в якій панувала польська шляхта та замінити її дисциплінованим і підпорядкованим австрійському урядові чиновництвом, а по-друге – покращити соціально-економічне становище галицького населення.

Порівняно з Російською імперією тогочасна Австрійська імперія мала ліберальніший політичний режим. Перебування Галичини від останньої чверті XVIII ст. у складі Австрії помітно вплинуло на оновлення духовного життя галицьких українців, внесло у суспільну свідомість і практику чимало елементів, властивих для культури німців, чехів, хорватів та інших європейських народів. Інакше кажучи, галицькі українці були причетні до єдиного територіального та ідейного простору з мешканцями інших територій, які ми зараз називаємо Європою. Реформаторська політика Марії Терезії дещо обмежила свавілля польської панівної верхівки на західноукраїнських землях, забезпечила умови для підвищення матеріального й освітнього рівня українського греко-католицького та православного духовенства і селянства. Реформи «освіченого абсолютизму» зумовили важливі зміни в сфері освіти, яка отримала державне фінансування. Освітні заклади були виведені з-під впливу церкви. Австрійські чиновники фіксували низький рівень шкільництва у Галичині: мала кількість шкіл, їх розташування на великій

віддалі, низький фаховий рівень вчителів тощо. У 1774 р. було прийнято закон про початкову школу, який запровадив поділ початкових шкіл на однокласні (парохіальні), трикласні (тривіальні) й чотирикласні (нормальні) школи з українською, польською та німецькою мовами навчання. При церкві Варвари у Відні 1774 р. відкрито духовну семінарію – «Барбареум», а 1784 р. її перенесено до Львова. Того ж року було відновлено у Львові діяльність Львівського університету із чотирма факультетами з німецькою та латинською мовам навчання. У 1787 р. при Львівському університеті Йосиф II заснував «Студіум Рутенум» – філософсько-богословський навчальний заклад, призначений для українців, котрі не опанували німецької та латинської мови. Ця установа проіснувала до 1809 р. і підготувала 470 високоосвічених греко-католицьких священників, які відіграли важливу роль у національному відродженні галицьких українців. У 1808 р., після 400-літньої перерви, була відновлена Галицька митрополія. Найважливіші з численних реформ Йосифа II стосувалися селян. У 1781 р., розуміючи, що не обійтися без полегшення соціально-економічного становища селян Галичини, імператор наважується здійснити сміливі політичні заходи, спрямовані на скасування кріпацтва. У межах цих заходів землевласникові заборонялося вимагати від селянина більше трьох днів панщини на тиждень, або 156 днів на рік (для найбідніших селян установлювалася ще менша панщина); суворо обмежувалися додаткові повинності на користь землевласника; закон надавав селянинові право обробляти свій наділ, і такі особисті свободи, як право одружуватися без дозволу пана, переходити на інші наділи, звертатися зі скаргами на свого пана до суду. У той час це були вагомі зміни. Галицький селянин більше не був зневажаючою, не захищеною законом людиною. Тепер він став особою з певними законними правами. Однак це не означало, що реформи зрівняли селян з іншими соціальними групами. У багатьох відношеннях селянин залишався підвладним панові й залежним від нього. Однак його становище поліпшилося: зі звичайного предмета особистої влади він став чимось на зразок орендаря, котрий передає свій земельний наділ у спадщину й відносини якого з землевласником регулює закон. Сміливий і рішучий характер цих реформ стає ще очевиднішим, якщо згадати – саме в час їх проведення російська імператриця Катерина II видавала укази про закріпачення селян Лівобережної України. Попри обмеженість і неповноту реформи Йосифа II й Марії Терезії все ж поліпшили насамперед соціально-економічні умови життя західних українців, вплинувши не лише на їхнє матеріальне життя, а й на погляди та настрої. Як і належало сподіватися, реформи викликали серед галицьких українців почуття глибокої вдячності до Габсбургів загалом і Йосифа II зокрема. Повага до австрійських реформаторів так глибоко вкоренилася, що галицьких українців називали «тирольцями Сходу» – найвідданішими цісарськими народами.

Належачи до найбільших коронних країв, територія Галичини стала своєрідним законодавчим полігоном, місцем випробування нових нормативно-правових актів Австрійського парламенту, і лише після такої їхньої апробації та за умови позитивних результатів чинність цих нормативно-правових актів поширювалася й на інші території Австрійської монархії. Галичина одна з перших в Австрійській монархії зазнавала впливу західноєвропейської політики «освіченого абсолютизму», державних і правових реформ другої половини XVIII ст. Після революції 1848–1849 рр. для Галичини було прийнято окрему Конституцію 1850 р., що засвідчило її особливу роль в історії Австрійської монархії.

У XIX ст. у Галичині відбувається національне відродження, яке полягало у відновленні національних, політичних і культурних прав етносу, що перебував у залежності від панівної імперської народності. Цей процес супроводжувався перетворенням народу в націю, під час якого етнос (народ) починає відчувати себе як нація – територіально об'єднана етнічна спільнота, що усвідомлює історичну, культурну та економічну єдність і прагне до створення власної держави.

У Галичині в складі Австро-Угорщини, завдяки активній діяльності І. Франка, М. Грушевського, А. Шептицького й інших громадських, церковних і політичних діячів, завершено формування української політичної нації. Прогресивні галицькі українці остаточно відмовилися від попередньої назви «русини» та прийняли самоназву «українці».

Найбільшим негативом приєднання й утримання Австрійською монархією Галичини була відсутність умов відродження української державності, розвитку українського права, культури та ін. Обґрунтування австрійських прав стосовно Галичини були фікцією, оскільки не мали під собою жодних об'єктивних історичних та правових підстав. Адміністративно-територіальний устрій у Галичині був організований на кшталт існуючого у землях Австрійської монархії, що давало австрійському урядові змогу здійснювати ефективне управління володіннями, віддаленими від Відня.

Приєднання Галичини до складу Австрійської імперії, порівняно з приєднанням інших українських земель до складу Російської імперії, мало деякі позитивні наслідки. Адже австрійська влада намагалася реалізувати ідеї Просвітництва, що знайшло своє відображення у зміні правового регулювання науки та освіти, значно полегшилося становище галицького селянства, відбулося часткове реформування органів державної влади у Галичині. Черговий етап реформування органів державної влади Галичини розпочався після революції 1848 р. унаслідок прийняття австрійських конституцій 1848 р. та 1849 р., які здійснили суттєвий вплив як на Австрійську імперію загалом, так і на Галичину зокрема.

Використані джерела

1. *Нагаєвський І.* Історія української держави двадцятого століття / І. Нагаєвський. – Київ : Український Письменник, 1993. – 413 с.
2. *Кугутяк М.* Галичина: сторінки історії. Нариси суспільно-політичного руху (XIX ст. – 1939 р.) / М. Кугутяк. – Івано-Франківськ, 1993. – 202 с.
3. *Настасяк І.* Історико-правовий аналіз входження Галичини до складу Австрійської імперії / І. Настасяк // Вісник Львівського університету. – Львів. – 2003. – Вип. 38. – (Серія юридична).
4. *Аркуша О. Г.* Час народів. Історія України XIX століття : навч. посіб. / О. Г. Аркуша, К. К. Кондратюк, М. М. Мудрий, О. М. Сухий ; за заг. ред. М. М. Мудрого. – Львів, 2016. – 408 с.
5. *Субтельний О.* Україна: історія / О. Субтельний. – Київ, 1991. – 512 с.
6. *Тищик Б. Й.* Історія держави і права зарубіжних країн. Новий час (XVII ст. – 1918 р.) : навч. посіб. / Б. Й. Тищик. – Львів : Світ, 2013. – 752 с.
7. *Сарбей В. Г.* Національне відродження України / В. Г. Сарбей. – Київ : Альтернативи, 1999. – Т. 9. – 335 с.
8. *Тищик Б. Й.* Історія держави і права Австрії та Австро-Угорщини (X ст. – 1918 р.) : навч. посіб. / Б. Й. Тищик. – Львів : Юрид. ф-т Львів. нац. ун-ту імені Івана Франка, 2003. – 80 с.
9. *Трайнин И. П.* Национальные противоречия в Австро-Венгрии и ее распад / И. П. Трайнин. – М., 1947. – 247 с.
10. *Павлов С. С.* Правові традиції в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / С. С. Павлов. – Одеса, 2010. – 20 с.
11. *Історія українського права* : посіб. / І. А. Безклубий, І. С. Гриценко, О. О. Шевченко [та ін.]. – Київ : Грамота, 2010. – 336 с.

Бойко І. Й. Місце і роль Галичини у державно-правовій системі Австрії та Австро-Угорщини 1772–1918 рр.

У статті проаналізовано причини й наслідки приєднання Галичини до складу Австрії та Австро-Угорщини. Значну увагу присвячено визначенню місця і ролі Галичини у державно-правовій системі Австрії та Австро-Угорщини.

Ключові слова: державно-правова система, законодавство, Галичина, Австрія, Австро-Угорщина.

Бойко И. Й. Место и роль Галичины в государственно-правовой системе Австрии и Австро-Венгрии 1772–1918 гг.

В статье проанализированы причины и последствия присоединения Галичины в состав Австрии и Австро-Венгрии. Значительное внимание посвящено определению места и роли Галичины в государственно-правовой системе Австрии и Австро-Венгрии.

Ключевые слова: государственно-правовая система, законодательство, Галичина, Австрия, Австро-Венгрия.

Boyko I. Place and role of Galicia in the state-legal system of Austria and Austria-Hungary 1772–1918

The article analyzes the causes and consequences of the accession of Galicia to Austria and Austria-Hungary. Much attention is devoted to determining the place and role of Galicia in the state legal system of Austria and Austria-Hungary.

Key words: state law system, legislation, Galicia, Austria, Austria-Hungary.

УДК 94(477) «1917–1921»: 342.395.7 (477)

Богдан Іванович Андрусишин,

*професор кафедри теорії та історії держави і права
Національного педагогічного
університету імені М. П. Драгоманова,
доктор історичних наук*

Ольга Володимирівна Токарчук,

*доцент кафедри теорії та історії держави і права
Національного педагогічного
університету імені М. П. Драгоманова,
кандидат юридичних наук*

**ПРО РЕВОЛЮЦІЙНІ ТА ЮРИДИЧНІ ОСНОВИ ВІДНОВЛЕННЯ
УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ**

(до 100-річчя Української національно-демократичної революції 1917–1921 рр.)

Ідеї єдності та соборності, як і свободи та незалежності, лежать в основі державницької ідеології будь-якого народу. Одним із головних завдань сучасного державотворення в Україні є консолідація української нації, всіх громадян, збереження територіальної цілісності держави, зміцнення єдності усіх її регіонів. Важливе значення має врахування, вивчення та узагальнення досвіду творення української державності.

Революція Гідності підтвердила намір обрати незалежний шлях розвитку України; почалася новітня російсько-українська війна, активну участь у якій бере «п'ята колона» в Україні, і яку Росія намагається показувати перед світом як внутрішньо український конфлікт.